

वारीची आठवण

पंढरीची वारी आहे ज्याचे घरी। त्याला संतांनी भाग्यवंत असे म्हटले आहे. पिढ्यान्‌पिढ्या आपल्या गावापासून दिंडीत सहभागी होऊन चालत पंढरपूर गाठणारे व युगे अड्हावीस त्यांची वाट पाहत बसलेले परब्रह्म असलेले पांडुरंग दोन्हीही धन्य आहेत. उन्हातान्हाची पर्वा न करता ही मंडळी ज्ञानोबा तुकारामचा जयघोष करीत मैलोन्‌ मैल चालत असतात. पंढरीचे सुख नाही त्रिभुवनी प्रत्यक्ष क्रक्कपाणी उभा असे. त्याची ओढ लागलेली भक्तांची मांदियाळी पंढरीच्या वाटे ना दुःख कशाचे त्या परमेशाचे ध्यान मनी॥ असे म्हणत मार्गक्रमण करीत असते. आषाढी एकादशीला पंढरपूर गाठायचे अशी मनषा बाळगून हे वारकरी कित्येक दिवस आधी नियोजन करतात. खांद्यावरी पताका भागवताची। गुद्या तोरणे हरिनामाची। युगानुयुगे प्रथा वारीची। भागवतधर्माची॥ असे त्याचे माहात्म्य आहे.

वारीच्या प्रथेला नेमकी सुरवात कधी झाली. भागवत धर्म संस्थापनेच्या वारी होती का? याबाबत नेमकी माहिती मिळत नाही. पुंडलिकाभेटी परब्रह्म आले गा। असे जरी म्हणत असले तरी पायी वारीची प्रथा नेमकी कधी सुरु झाली असावी की संत ज्ञानेश्वरांनी ती सुरु केली, याचा शोध घ्यायला हवा. ज्ञानदेवांच्या काळी नामदेव हे तर पंढरपुरातच राहत. त्यांनी विडुलाची भक्ती बालपणापासूनच केल्याचे उल्लेख आहेत. त्याच काळात नरहरी सोनारांनी अद्वैताचा साक्षात्कार झाल्यावर विडुल भक्तीही सुरु केली. पुरंदरदासांची विडुलभक्ती सर्वश्रुत आहेच. विडुलाचे मुख पाहता जे सुख त्रिभुवनात दुःख उरेचिना। हा अनुभव विडुल भक्तांनाच येतो. ही विडुल भक्तांची परंपरा ज्ञानदेवांच्या काळापासून सुरु झाली असावी, असे मानण्यास प्रत्यवाय आहे. पुढे ज्ञानदेव व नामदेव एकमेकांचे जिवलग झाले. त्याच काळात विसोबा खेचरांकडून नामदेवांना आत्मज्ञानप्राप्ती झाली. म्हणजे गोरा कुंभारांच्या युक्तीने ते गुरु शोधार्थ निघाले. मध्यंतरीच्या काळात त्यांना विडुलाचा जो विरह झाला. त्यातूनच वारीची प्रथा सुरु झाली असावी. आपल्या गुरुच्या गावाहून म्हणजे औंढा नागनाथ येथून नरसी नामदेव या आपल्या गावाच्या मार्गाने ते विडुलाच्या पुनर्भेटीसाठी पायी निघाले. (त्या काळी वाहनांची सोय नव्हती, हेही कारण असावे)

आषाढी जवळ येते आणि पंढरपूरला चैतन्याचे उधाण येते. माझ्या लहानपणीची वारी किती वेगळी असायची. ते बालपण रम्य होते. वारी म्हटली की शाळेला सुट्टी असायची. सगळीकडे त्यावेळी वारकरी असायचे. चार ते पाच लाख वारकरी म्हणजे त्यावेळी खूप वाटायचे आता दहा दहा लाख लोक येतात. कुणी चालत, कुणी स्वतःच्या वाहनांनी तर कुणी सरकारी वाहनांनी (म्हणजे एसटी रेल्वे) येतात. येतच असतात. त्यावेळी लोकांत असणारा भक्तिभाव कुठेतरी कमी झाल्यासारखा वाटतो. आता दिखाऊत वृत्ती व देवावर उपकार म्हणून वारी केल्याचा आव आणणारेच वाढले आहेत. त्यामुळे कोरडेपणा व कृत्रिमपणा जाणवतो. सगळीकडेच भावनांचा व्यापार सुरु आहे. देवालाही आता व्यापारीकरणाची लागण झाली आहे. पंढरपुरात राहत असू त्यावेळी सगळे मंदिर आम्हा मुलांचेच असायचे. कुठेही खेळा बागडा, हव्या तितक्या वेळा पांडुरंगाच्या चरणी मस्तक ठेवा, कुणी रागावणारे नसे.

आजकाल मुलांना खेळायला वेळच नाही. त्यामुळे तिथेही भावनिक ओलावा राहिला नाही.

वारकरी पंढरीचे आम्ही भक्त विडूचे असा जयघोष करणारे दिंडीतील वारकरी मात्र अजूनही भोळ्या भक्तिभावानेच पांडुरंगाच्या दर्शनासाठी घरदार त्यागून निरपेक्ष वृत्तीने येत असतात. हौशे, गवसे नवसे आता कुठेही असतात वारीच्या मिषाने येणारे चोर, भुरटे व खिसेकापू, लांडीलबाडी करणारेही विडुलाच्या दर्शनाच्या बहाण्याने येतात. असो. जैसा ज्याचा भाव, तैसा त्याचा देव असे संतांनीच म्हटले आहे.

पंढरीचे सुख नाही त्रिभुवनी असे संत सांगतात. पाहीन श्रीमुख आवडीने असे बजावतात. तो निर्गुण निराकार परमेश्वर संतांसाठी, भक्तांसाठी सगुण साकार होऊन आपल्यासारखे वागतो, याचा वारकन्यांना आनंद वाटतो. पाहीन श्रीमुख असे संत जेव्हा सांगतात तेव्हा त्या पांडुरंगाच्या चेहन्यावरील तेज व षड्गुणैक्षर्याकित परमेश्वराचे आगळे दर्शन मनात साढून राहते. नेत्राच्या संगती देव आपल्या तनामनात शिरकाव करतो ही आनंददायी बाब असते. तो अनुभव आगळा असतो. सर्वांग सुंदर हे वनमाळी पांडुरंगाचे स्वरूप मनभावन असतेच. अर्थात त्या परमेश्वराशी आपण एकरूप व्हायला हवे. मग तो घननीळ आपल्या रोमारोमात भिनतो. रोमांचपूर्ण अनुभवात जेव्हा मन गुंतते त्यावेळी मिळणारा आनंद अवर्णनीय असतो. आता भक्तिभावाचाही बाजारच झाला आहे. त्यामुळे मायेचा ओलावा नाही, नाही गुंतणे कुणात कोरडेच डोळे झाले अश्रूंही नाहीत त्यात॥ ही आमची आजची स्थिती आहे. आपल्या पायापलीकडे काही पाहायचेच नाही.

समचरण सुंदर उभे विटेवर। भक्तांवर नजर त्याची सदैव कृपादृष्टी टाकणारी असते. कशी आहे विडुल पांडुरंगाची मूर्ती. मला भावली ती अशी. किती सुरेख सुरेख त्याचे रूप मनोहर पाहताच त्याला दुःख होई दूर अशी त्याची मूर्ती आहे. पांडुरंगाचे दर्शन दुरुनही होताच अजूनही मन त्याच्या दर्शनाचे सुखावते. अंगावर रोमांच उभे राहतात. अष्टांग भाव दाढून येतात. समर्थ रामदास स्वामींनी वर्णन केल्याप्रमाणेच मोक्षश्रिया अलंकृत तैसे हे संत श्रीमंत आणि त्या सर्व गुणांचा स्वामी असणारा हा पांडुरंग मनाला भुरळ

पाडतोच.

सुंदर ते ध्यान उभे विटेवरी, कर कटाकरी ठेवूनिया ॥ असे पांडुरंगाचे मनलुभावन रूप पाहता क्षणीच कुणीही त्या सावळ्या परब्रह्माच्या प्रेमात पडल्याशिवाय राहत नाही. पांडुरंग कांती दिव्य तेज झळकती असा पांडुरंग. अर्धोन्मीलित नेत्र, सरल नासिका, चेहऱ्यावरचे मंद स्मित पाहिले की सर्व दुःख विसरायलाच हवे. अर्थात त्यासाठी मनाची भावनिकता व परमेश्वराशी असलेले आपले नाते जाणण्याची वृत्ती हवी अन्यथा तो काळा पाषाण आणि यांचे (पाहणाऱ्यांचे) मन म्हणजे काळा पहाड. असे व्हायचे.

पंढरीचा महिमा वर्णवा किती । तर त्यासाठी शब्दच मिळत नाहीत. भूवैकुंठ असे वर्णन संतांनीच त्याचे केले आहे. क्षेत्र माहात्म्य काही वेगळेच असते. तसे पंढरीचेही आहे. पंढरपूर अथवा पांढरीपूर आणि तेथे वाहणारी चंद्रभागा यांचे नाते दृढ तर आहेच परंतु या चंद्रभागेच्या तीरावर असणाऱ्या विविध मंदिरांचे माहात्म्यही काही औरच आहे.

आमच्या लहानपणी दत्त घाट व त्याशेजारी उद्धव घाटावर जाऊन वारीच्या वेळी वाढलेले पाणी पाहण्यात जी मजा व रिस्क असायची त्याची सर आता कशालाच येणार नाही. कधी कधी पाणी घाटांच्या पायऱ्यांवर चढत येताना स्पष्ट दिसायचे. दत्त घाटावरील पायऱ्या उतरून खाली नदीकडे जाताना काही पायऱ्यांच्या दगडांत दिसणारे देवदेवतांचे आकार शोधण्यात लहानपणी आनंद मिळायचा. अर्थात ते बालपणाचे मनाचे खेळ असायचे. आताच्या मुलांना तेवढे आर्कर्षण तसल्या खेळात नसतेच मुळी. पांडुरंगाचे दर्शन जितके मनोहारी तितकेच तेथे नानामाच्या हातून प्रसादाचा पेढा मिळविण्याचा आनंद इतका और असे. की पेढ्याचा प्रसाद मिळाला की मन जग जिंकल्याच्या आनंदात असायचे. देवळात गेल्यावर देवाला जसे पाहायचे तसेच नानामामालाही शोधायचे. मामाच तेथे असल्याने किंवा कुणीही मासेभाऊ तिथे असल्याने देवाच्या कपाळावरी गंधाचा नाम आपल्याही कपाळावर लावून घेण्यात धन्यता वाटायची गेले ते दिन आता उरल्या आठवणी असेच म्हणावे लागते.

बाळपणीचा काळ सुखाचा असे असले तरी त्या आठवणीवर आताही सुखच मिळते. एकदा वारीच्या वेळी वाट चुकायची मग घर शोधताना त्रास व्हायचा. घरचे सगळे काळजीत पडलेले असायचे. त्यांच्या दुःखाची कल्पना आता कल्पनेनेच अनुभवावी लागते. पंढरपूर त्यावेळचे दगडी रस्ते, अरुंद बोळ, पाऊस पडला की होणारी चिकचिक. सगळीकडे म्युन्सिपालटीने डीडीटी पावडर मारलेली असे. त्याचा वास भरून राहिलेला असे. शाळेला नवमी ते पौर्णिमा अशी सुट्टी असे. त्या काळी धर्मशाळा कमी होत्या. शाळांतूनही वारकरी उतरत. वारीचा हाही वेगळा आनंद बालपणात मिळत असे.

वारीच्या वेळी चुरमुऱ्यांचा प्रसाद सगळे वारकरी एकमेकांना भक्तिभावाने देत. तो खाताना पंचपक्षान्न खाल्याचा आनंद मिळायचा. आणि सर्वांकर कडी म्हणजे हरिदास वेशीत असलेल्या काल्याच्या वाड्यात जाऊन तेथे पौर्णिमेला मिळणारा काला खाण्याचा मनाला लागलेला छंदही औरच. प्रक्षाळपूजेला पांडुरंगाच्या मंदिरात जाऊन श्री मूर्तीला लिंबू आणि पिठीसाखर लावून देवाची सेवा करण्याची संधी मिळवायची ही गोष्ट त्यावेळी पुरस्कार मिळाल्यासारखीच वाटे. शिवाय मंदिर धुवून काढण्याची सेवा करण्याची अहमहमिका लागत असे. शाळेला सुट्टी असो की त्यासाठी शाळेला बुट्टी मारायची असो. बालवयात त्याची तयारी असायची. मामाच्या घरी झोपाळ्यावर बसून आनंद घेत गोपाळकाला खायचा. गोपाळ काला गोड झाला, गोपाळांनी गोड केला । असे म्हणत तो काला तयार केला जातो. आजही काला केला जातो. दही, ज्वारीच्या लाह्या, तिखट गोड व आंबट अशा सर्वच चवीचे मिश्रण असणारा तो काला खायचा म्हणजे इतके छान वाटायचे की आजकाल ती भावनाच राहिली नाही. इन्स्टंटंच्या जमान्यात काल्याला कोण विचारतो.

वारीच्या सुखातले हे एक सुख अवर्णनीय आहे. मनात आठवणीच्या कप्प्यात घर करून राहिले आहे

वारीच्या दिवसांत म्हणजे आषाढ शुद्ध सप्तमी, अष्टमीपासून गजबज सुरु व्हायची. देवशयनी एकादशी असे नाव असलेली आषाढी एकादशी. त्या दिवशी शाबुदाण्याची खिचडी, वडे, वेगवेगळ्या प्रकारची भगर खायची. लहानपणी भूक सहन होत नसे मग लंगडी एकादशी करायची. त्या दिवशी पोळी भाजीही खायची आणि वर शाबुदाण्याची खिचडी व फराळाचे इतर पदार्थही खायचे. त्यात वेगळीच मज दडलेली असे. त्याकाळी उपवासाचे महत्त्व कळत नसे.

वारीच्या गर्दीत वाटसरू घरी यायचे दरवर्षी नेमाने काही वारकरी परंपरा म्हणून यायचे. १९७० च्या दशकातील गोष्ट त्याकाळी वारकरी लोकांच्या घरी उतरायचे चार पाच दिवस राहायचे आणि जाताना दोन रुपये हातावर ठेवायचे. नंतर १९५७५ -८० च्या काळात तो दर पाच रुपयांवर गेला. काही लोक ते पैसेही बुडविण्यात धन्यता मानायाचे. वारीला आलेल्या वारकर्यात असे काही फारकरीही असतं. शेवटी नाना प्रकारचे लोक असतात ना या जगात. काही माणसे कोकणातून तर काही मराठवाड्यातून यायची. आमच्या मामाच्या घरी जागा कमी पडली की हक्काने लोक आमच्या घरी उतरत. आता धर्मशाळा आल्या आहेत. दुसऱ्याला द्यायचे म्हटले की आता लोकांच्या जिवावर येते. सगळे आपल्यालाच मिळावे. दुसऱ्याचे काहीही होउद्या अशीच भावना लोकांच्या मनात आता दृढ होत चालली आहे, हेच खरं. वारीच्या मिषाने लोकांच्या स्वभावाचे दर्शन होत असे. लोक चैनीसाठी शेकडो रुपये तासाभरात खर्च करतात. परंतु दुसऱ्याचे काही देणे आपण लागतो. एखाद्याची वस्तू वापरली तर त्याचा मोबदला दिला पाहिजे, हे काही लोकांना पटत नाही. आता लॉजिंग, बोर्डिंग, धर्मशाळा, लोकांना हव्या असतात ए.सी. रुम. त्यासाठी लोक पाचशे हजार रुपये रात्रीसाठी खर्च करतात. परंतु ७० -८० च्या दशकात लोकांची दानतच नव्हती. आता लोकांची क्र्यशक्ती वाढली आहे म्हणतात, परंतु योग्य मार्गाने पैसा मिळविणे लोकांच्या मनात नसते. तुकारामांनी सांगितलेला मंत्र जोडोनिया धन उत्तम विचारे उदास विचारे

वेच करी। हे कुणाला पटतच नाही. चार्वाकाची विचारसरणी पुन्हा एकदा मूळ धरू लागली आहे. या परिस्थितीत वारी, वारकरी व त्यांचा भागवत धर्म हे सदाचाराचे साधन ठरावे. त्याकाळात सगळीकडे अस्वच्छता असे. व्हॅक्युम क्लीनरसारख्या सोयी नव्हत्या. पाच ते सहा लाख लोकांना पंढरपुरात सामावून घ्यायचे. त्यांची पिण्याच्या पाण्याची, सांडपाण्याची सोय करायची. घाण पाण्याची विलहेवाट लावायची हे जिकिरीचे काम असे. ते करताना नगरपालिकेच्या नाकी नऊ येत. नाना तन्हांचे लोक, नाना प्रवृत्तीचे लोक त्यावेळी येत. अस्वच्छ राहणारे हे वारकरी असतं. त्या काळी पाच ते सात लाख लोकांची व्यवस्था करणे कठीणच होई, पर्यायाने पंढरपूर हे किती घाणेरडे शहर आहे, अशी टीका टिप्पणी व्हायची. त्यावेळी रस्ते चकाचक नव्हते. पंढरपूरवासीय तर ही घाण करीत नव्हते. एवढे लोक बाहेरुन येत ते घाण करीत व दोष मात्र पंढरपूरकरांच्या अंगावर टाकून मोकळे होत. घाण करणारे लोकच पंढरपूरच्या नावाने ओरडत. आता त्यामानाने रस्ते रुंद झाले आहेत. फरशांचे रस्ते जाऊन आता डांबरीकरण झाले आहे. मंदिराभोवतीचा परिसर रुंद व चकाचक झाला आहे. माणसांची मनेही भावनाशून्य व चकचकीत काळ करून गेला आहे.

- prakash kshirsagar, goa (9010082299)

